

ЕДНА КЛАСОВА МУЗА

Пантелей Зарев

За Христо Радевски, какъвто го познаваме още от началните му стъпки в литературата, не може да не се пише с повишено чувство. Той е виден представител на партийната революционна поезия, и то в продължение вече на половин век. Променя се през това време, претърпява голямо развитие и си остава същият. В неговите стихотворения, изградени с изсечени сякаш думи и с динамични паузи, се усеща винаги борческо мъжество. И когато страда, и когато се колебае, той е верен на себе си. У него драматичното напрежение е постоянно, но се изживява в намиране на равновесието между помисли, намерения и дела. Той преживява тежко всеки разрыв на чувствата с разума, всяко несъгласуване между тях, което би унищожило и поета-борец. В тази именно поза — на неотстъпчив революционер — го виждаме през цялото му творчество.

У Радевски има нещо, което, заложено в дълбочина, ни напомня за добродетелите на нашия народен характер. Той би могъл донякъде да се сравни с Ламар. Докато у Ламар обаче народността начало преобладава главно чрез фолклорното — поетът се бунтува срещу съвременността, ала има пристрастие предимно при битово-фолклорното, — то у Радевски народността начало се извява чрез неговата жизнена всеотдайност и мъжество или, казано иначе, чрез неговите здрави „исторически инстинкти“, които винаги са силни. Той е народностен не толкова чрез пестрото фолклорно облекло на словото, колкото като борец, като мъжествен партийен поет.

Почти през всичките произведения на Радевски преминава привързаността му към революционната идеология на комунистическата партия. През увеличителното стъкло на тази идеология той вижда съвременния живот, съпреживява даже вечните въпроси на битието — любовта, смъртта. Той довежда умовете на читателите до съвсем живата идея на епохата и дава тласък на тази идея чрез своите мисли и чувства. Той е донякъде „интелектуален“ поет, тъй като обича да размисля върху своите стремежи, върху чувствата и изживяванията си.

Поезията на Радевски е едновременно образ, изповед на емоции, и беседа, силно пропагандистко слово. Той води разговор и с класосъзнателните, и с некласосъзнателните, но предпочита първите. С тях споделя и собствените си колебания, желанието си да се освободи от слабостта, от ржждата на „интелигентщината“. Защото мерило за личността му е все моралът на партийния колектив.

Такъв виждаме Радевски още в онези първи произведения през 20-те и 30-те години, с които се открие като последовател на Смирненски. Той е донякъде съвърстник — в поезията, не по години — на Багряна и на Далчев, но с близостта си до обществения живот отразява предимно сътресения и борби, въ-

вежда ни във времето, за да ни научи да се борим. В неговия малко груб и, както се казва, „мускулест“ стих се отразява и участието му:

Не цъфтах аз в комфорт сред дойки загрижени
и разглезен детински живот не живях.
Аз родих се в къшурка с прозорци закнижени
и на грижата в грубия skut възмъжах.

Подчертаването на автобиографичното — в произхода и във възпитанието — е направено с явен умисъл. Поетът иска да се отдели от политически неутралните поети. Той враждува с онзи „лирически егоизъм“, който тегли поетите към прекомерно личното. Този „лирически егоизъм“ е за него „лошо“ качество даже и когато уважава някои от аполитичните поети. Защото у тях открива привързаност към една остаряла поетическа догма, а животът, суров и безпощаден, иска превъплъщаване в нова форма, нови чувства и мисли, една нова поетическа тематика. Така Радевски не само се нарежда измежду майсторите на партийната революционна лирика, но и воюва срещу отживели според тогавашните му схващания естетически принципи. В автобиографичните изповеди той обяснява ясно и категорично промяната, която е изживял:

Аз обичах да пиша поезии охолни,
да възпявам еснафската радост и скръб.
Но животът наставнишки дръпна ухото ми
и посочи ми локва работнишка кръв.

Ето, тази локва работническа кръв е пресякла лутанията му. Тя го е освободила от еснафските предразсъдъци, тя е направила поезията му оръжие.

Неговият ум бди над чувствата и сетивата, той ги контролира, той неотстъпва от своето „credo“. И чувствата се подчиняват, драмата се изживява чрез намреното равновесие.

Радевски се наслаждава на естетическото в поезията, търси неговата пълнота, но не избягва и строго „идейния“ публицистичен стил:

С колко искрена вяра, с колко подли съмнения,
с колко зигзиги моят път е набразден —
от тревожния път на Бакуни до Ленина,
от бунтаря самотен до партийния член!

Поетът иска да е ясен в позицията си и затова пише партийно-публицистични изповеди. В цитираното тук поетическа функция имат само епитетите и скандираната стихотворна реч. Всичко друго в пласта под тях е публицистично: вяра, път към бъдещето, имена на Бакуни и Ленин. Поетическа функция има и един „психологически компонент“ в творбата — тези „подли съмнения“. Те са негова тема, на Радевски — тема за необходимото откъсване на комуниста от интелегента еснаф. С изповедта угнетителното състояние се е изчерпало. Победно звучи драматичният финал. Борецът се е съхранил, той не се е оказал сам на арената. С победата си над интелегентско-еснафското той се е сближил с колектива, усъвършенствувал е себе си като воля на революцията. И води напред, шурмува, бомбардира със слово и ритъм стария, разложен свят.

Радевски не е поет на преки политически лозунги, той е дълбоко изповеден поет. Има много негови стихотворения, които са изпълнени с усещане за поетичното в природата, с дълбока любов към нея. Нали поетът е роден в подножието на Стара планина (Троянско), нали там е тичал по ливадите и е слушал тайнствените гласове на небето, на вятъра, на водата? Но Радевски, като не губи напълно това си поетическо чувство, се откъсва понякога от него. Защото търси и друга поетичност, иска да бъде новатор в мисли и идеи, верноподаник в държавата на своето идейно credo. Той говори като поет за онова, което е запалило и ума, и чувствата, той се вълнува и измъчва от всеки прилив и отлив на борбата, от всяка жертва, от всяко временно тържество на реакцията и превежда и през

мисълта, и през чувството си своите революционни вълнения. Така те стават поетичен глас и на неговата личност, чувствителна, мъжествена, борческа.

Радевски бе открит противник на невежите създатели на псевдопролетарска литература, онези, които пишат безпомощно, без усет за езика и за красотата на речта и формата. Но неговата красота е с чар на мъжественост. Тя се огрява от борбата и идва с морално-поетичното, създадено в опита на класата. Именно като революционен поет на 30-те години, като новатор в идеи и теми той по своему, „тихо“ ненавиждаше неспособните на оригинални поетически пътешествия, отричащите голямата литература, онези, които смятаха културата за предразсъдък, унаследен от класовите общества. Въпреки някои сектантски наслойки, неизбежни през 30-те години, Радевски имаше вкус и за голямото, за трайното изкуство. Той отрано бе грижлив почитател и на революционната поезия, и на световната класика. Особено силно обича руските класици. И измежду тях — както личи от негови изказвания и статии — Пушкин и Гогол. За Пушкин е обяснимо, но към Гогол той се пристрастява и поради своето чувство за хумор. Неговият публицистичен, хаплив хумор се подхранва от извори, намерени в световната класика.

И една оправдана гордост притежава той пролетарски поет, гордост, която бих нарекъл артистична. Горд бе той, поетът отрицател на индивидуализма, борецът срещу „интелигентската ръжда“. Разбира се, някои негови „артистични настроения“ дойдоха и по-късно, с времето, но те имаха почва и преди, за да се наложат по-късно.

Радевски е вдъхновен поклонник на съветската литература. Обича я не само като комунист, а защото открива в нея и разнообразието; войнишка, революционна и маршова, изящно лирична, пъстра в спектъра си — от Маяковски до Пастернак и Ахматова. И това влияе на неговата естетика. В едно стихотворение, написано впрочем не през 30-те години, Радевски се връща към естетическите си схващания:

Поезията: —
и загадъчност,
и безпределна яснота.
За скудните е безпорядъчна,
за дръзките е висота.

Пророчество или откритие —
вселената е нейна площ.
Тя влиза в смутните събития
като арбитър или вожд.

Превръща в музика, в сияние
тя хаотичните тъми.
Ту нежи се като признание,
ту като барабан гърми.

Тя носи бремето — най-тежкото:
надмогването на смъртта
Защото химн е
на човешкото
величие и красота.

(„За поезията“)

Това стихотворение говори за многообразието на поетическото: и „музика“, „сияние“, и „барабан“, който гърми. То не би било написано през 30-те години, когато Радевски вярваше предимно в Маяковски, но и тогава у него е имало пиетет, макар и недоизказан, към разнообразието и всемогщата на поезията. И лирикът, изминал сложен път, остава верен на себе си. Той изживя няколко сътресения, като все е привързан към тезата за обществено изкуство и за значително истинско изкуство.

Радевски извърши може би най-голямото си дело през 30-те години, когато неговата лирика пряко, отблизо следи и възпява революционните борби, пресъздава партийното всекидневие на бореца, укрепва волята. Но и тогава той търси поетическото и го реализира според силите си в своята призивна изповед.

Вкусът на Радевски към високото и съвършеното и неговото духовно неразположение към скромните занаятчий се определят и под влиянието на неговите дружби и познанства. Продължителна и дълбока е била личната му привързаност към Борис Ангелушев. Тя е протичала през онези времена, когато Радевски здраво държи перото като копие, когато смело воюва като партиен поет. В своите книги „Живи като живите“ той разказва за срещи и познанства и с други видни творци, изразители на висока духовност и артистичност. В познанствата му е имало и много случайности. Ставали са срещи на улицата, в кафенето, в някое издателство. Но спомените излъчват едно — сегашното и тогавашното — преклонение пред таланта, пред несравнимото превъзходство на способния човек. Радевски тачи личната оригиналност — била тя Елин Пелинова, Николай Лилиева, Стоян Загорчинова, Бешкова или на Кирил Христов. Радевски, отрицателят на буржоазното общество, воинът срещу буржоазния светоглед, ценеше високо всеки български творец, който възплачва нещо от духовната мощ на народа ни. Той изобщо цени българската национална култура и това е негово предимство пред онези, които се отнасяха nihilистично към нея и така обедняваха и себе си. У него бяха подчинени на единна цел партийната страстност и преклонението пред високото и съвършеното като литература, като изкуство. Сектантството му през 30-те години се е изразявало не толкова в отричане на културата, колкото в преклонението пред силата на политическия тезис.

*

Биографично Радевски би трябвало да принадлежи на селото. Той е роден в село. Но Радевски е поет на града. Написал само няколко стихотворения за селото — като спомен, като духовна реминисценция, — Радевски израсна с темата за града. С темата за разбунения, за пулсиращия в революционно напрежение град. Той дойде в града от село, което също бе раздвижено издълбоко от нови пориви, което се бе пролетаризирало. И в най-хубавите му ранни стихотворения, наситени с природни картини, гори и болката на това село, потънало в мъгла, насечено със стари и разкаляни пътища, минаващи край схлупени къщи („В мъглата“). В него поетът вижда печалния образ на родината си. И обобщенията му придобиват една силна, класова категоричност — най-хубавото тогава в неговия поетичен фонд:

В кървав ропот треперят занданите
и кръмките неспирно ехтят.
То народът настръхнал, окъсан,
със прегърбени морни плещи,
влачи своите неволи под съска
на куршума и хладния шик.

В тези авторови мисли, обрамчени с лирични природни картини, звучи гласът на живота, намира конкретната реалност. От тази реалност идват и мрачните бои, а не от духа на поета. Природата, възвърнала си тук своето величие, ни напомня за наситеното с балкански образи въображение на поета. Той пише за селяните кираджии:

Кален път. И по пътя кола —
монотонно и глухо скрибуца.
А студената гъста мъгла
е простряла над тях амурулци.

Тези „ямурлуци“ на мъглата в Балкана извикват асоциации за селянина, запътен в пустотата на тъжната, на студената безлюдна есен. Поетът рисува убедително планината — с архитектурата на мрачния есенен ден под мъгливите небеса, с детайлите на планинската пустота, с асоциациите за мрачното житие на селянина сред необятния космос на природата. Хубави са и други картини на житейска безнадеждност и на борческа скръб:

Тук уличка кална извива
край дуvara порутен, мъхнат,
и в мъглата безлистните сливи
като скелети сухи стърчат.

И отатък блещука... и глъчка...
там народът потиснат, разбит,
в тази стара приглушена кръчма
се бунтува и пей, и скърби.

Това са образи-обобщения, извлечени от „домашния“ свят на Радевски. Но след „В мъглата“ и още няколко други творби поетът не се възвърна повече към селото. Бе дишал достатъчно въздуха на града и ни въвежда под неговите сводове. С градската тема идва и една от особеностите в лириката на Радевски — тя скоро и, бих казал, силно се „интелектуализира“. След „В мъглата“ в малко свои стихотворения поетът рисува конкретни природни картини — природата му предлага само метафори за възсъздаването на неговия градски пейзаж. Съзерцаването на пейзажа се отместя изцяло от динамиката на мисълта. И Радевски — като изключим първите му творби — дълго време не се съпричастява с природата и не би могъл да се нарече и неин поет. Той по-скоро разсъждава за нея, отколкото да я съзерцава пряко. Това отбягване на природата даде своето отражение в творчеството му даже и по-късно, когато го увличат общите въпроси на битието, общочовешките мотиви на живота и смъртта. Пише понякога и за природата, но все не може да слее напълно своята личност с космоса ѝ, остава в своето особено, интелектуално отношение към нея. Не усеща непосредствената ѝ поетичност, както вече бе постигнал това с някои превъплъщения от преди.

Градът също има свой пейзаж. Като поет на града, на революцията Радевски създаде някои от най-хубавите си произведения. Той следи весело-критично съдбовната игра на града. Градският грохот преминава в римите и в съзвучията на стихотворенията му. Музиката на труда укрепва и неговия глас:

И аз погълтам всяка рима
и всяка думица следя,
че аз туптя в задружен ритъм,
в задружен ритъм със труда.

Не природната безкрайност, а мисловните дълбочини за значимостта на текущото привличат поета. И той намира мислите си сред грохота на града, в тънещите улици, в шумния мравуняк на множеството. Като следовник на Смирненски с темите за града поетът е и нов, различен от предходниците си. Той се опива непрекъснато от люлеенето на улиците и площадите, припламнали в битки, оживени от многогласието на хора. Сред тази мощ на живота той е и гневен, и сатиричен. Роптае и се заканва, като в заканата му се чува гласът на бъдещето. Радевски написа най-хубавите си градски стихотворения за София. Едно обобщение и на града Содом, и на епохата. Нека го припомним — и като съдържание, и като особен ритъм, насечен, ударен, преповтарящ в себе си ритъма на града:

Сутрин пробуждаш се, тръпна и нервна,
вечер ти шлагери слушаш модерни...
София — с гнойното злобно сърце!
София — с двойното пъстро лице!

Вик на трамваи, вик на таксита,
ек на гальоти, звек на копита.
В дим, в миризма и сред облаци прах
ти се заливаш от плач и от смях.

Сутрин в гърдите на гневни сирени
виеш ти като същинска хиена —
виеш и с злъчен разбойнишки глад
гълташ потоци работнишки свят.

Нощем, когато тъмата те глътне,
почваш да святкаш ти погледи мътни,
и във ръката с димящ парабел
дебнеш по тълите своя прицел.

С градската си тема поетът се открил изцяло като поет на партията. Ней той възпява, славослови я. Осъзнава я сред колектива или сред градското множество. Тя е филтърът, през който се препежда мътният поток на всекидневното. Тя е фокусът, в който се събират целите, идеите за бъдещето.

Най-силен бе Радевски в една интимна ода, онасловена пряко „Към партията“. Той изповядва в нея чистата си любов към партията, решението на своя трезв ум и на сърцето си да ѝ бъде винаги верен. Тя е преобработила личността му, тя е единството му с колектива, тя е политическата мъдрост. Комунистът, възпитан от нея, е готов на жертвеност. Одаистичният стих на Радевски не е декларативен, стоплен е от силно и искрено чувство, от непосредна лиричност. Така топло и вълнуващо се пише за любимата или за майката. А партията той наистина отъждествява и с майката, и с башата:

Във своята сурова строгост
ти нежна като майка си.

И още:

Тъй както някога, на село,
свежен от утринна роса,
баща ми с лапи загрубели
показваше ми да кося —
тъй ти десница ми подаде
и във борбата ме кали.

Какво повече от това изравняване на партията с хората, които са му дали живот, под чиято любов е израсъл? Тази съвсем кратка поема-ода е и досега най-хубавото, написано от Радевски за човешката мъдрост и за човешката власт на партията. Природните образи („Тъй както някога, на село, свежен от утринна роса“) изпълняват помощна функция. Акцентът пада върху вярата, върху победата над интеллигентското колебание, тема, характерна и за други изповедни творби на поета.

Стихотворението „Към партията“ бе израз и на поетическа позиция. Той бе писал досега на такива теми? Смирненски. Но нали adeptите на естетизма и политически аморфното изкуство нарекоха неговото творчество „лава от революционна фразеология“, а Радевски без боязън продължи Смирненски. Като поет на партийната съвест, която иска революционна накаленост, пределна всеотдайност. Самокритиката като принцип намира своето поетично и философско възплъщение в поезията на Радевски. Тя преминава и през стихотворението „Към партията“.

Стихосбирката „Към партията“ излезе през 1932 г. Поетът бе вече 29-годишен. Той бе преминал през тревогите и бурите на младостта, но в неговата книга отсъствуват любовни мотиви. Приглушил бе с волята си гласа на сърцето, за

да обезсмърти верността си към работническата класа и към революцията. Той избягваше „вечното“ в интимно човешкото, за да възпее „вечното“ в историческия миг, в борбата. По-късно Радевски ще заговори иначе — и с по-интимен поетически глас. По-късно той ще се разнежда и ще се топи в радостта и болката на любовната си мъка. Но през 30-те години той бе главно поет-воин. И не измени на повелите на своя ум и на своето сърце, на повелите на съвестта си да бъде предимно мъж-борец, партиец, истински служител на революцията, изпепеляващ еснафското и даже и лично човешкото у себе си. В същност неговата лирика не бе лишена от интимни тонове, но това бяха спомени за класови стълкновения, обич към пролетарката, обречена на жестока експлоатация, мъка и радост в класосъзнаването сред колектива. Радевски прокарваше пътя към поезията, която създаде Вапцаров. Не само общо тематично, а и непосредно, психологически. Достатъчна е една кратка съпоставка на творби, за да се види как поетически идеи, настроения и мотиви, възсъздадени в лириката на Радевски, преминаваха, великолепно развити, разбира се, в поезията и на Вапцаров. В памет на артиста Порфирий Велков Радевски написа стихотворението „Интелигент“. Темата за интелигента бе актуална. В революционното движение идваха мнозина от средите на интелигенцията. Стихотворението на Радевски, написано през 1935 г., предхожда стихотворението „Двубой“ на Вапцаров, а в образната тоналност и в смисъла на двете творби има много общо. Ето тезата на Радевски, неговото поетическо откровение, направено като размисъл за живота:

Вместо химни —
чу грохотен ропот.
Затова
тъй жестоко
може би
на очите си
острите
копия
сред гръдта
на живота
заби.
Но животът е зъл,
отмъстителен —
този дребен
непотребен
живот!
Той ръмжи
шом подръпнеш
юздите му
шом попречиш
на стария му
ход.

В „Двубой“ Вапцаров преминава към пряк диалог с живота. Неговата тема е по-широка: той говори за различните превъплъщения на страдащите и борците. Но и той води диспут с живота за защита на лична и класова правда. Вапцаровата емоционалност блика на силни вълни, неустойчива в полемиката, ала тематичната близост на места е очевидна. Двата са с близко социално и партийно съзнание, и двамата разбират смисъла на битката — с разкапания, с озлобения живот. Радевски изведе предимно обобщението, Вапцаров бе поет на конкретната човешка драма, изживяна пряко, и с разум, и с чувство. Радевски рисува реалността като мисловно състояние, Вапцаров, работник-интелигент, бе вече в самия ѝ пъкъл, в самата ѝ същина. Но Вапцаров бе повлиян донякъде от Радевски, той имаше основание за своя нескриван пиетет и за другарското си преклонение пред своя събрат-поет.

Радевски подготви донякъде и стиха на Вапцаров — макар и с разчупването само в стълбицата на схемата на класическото четиристишие и с акцентите, които слагаше върху отделните думи-стихове:

Небосклоните — мътни,
безнадеждна тъга.
— Есента.

Като злобен смъртник,
като стария свят
е тя.

Пожълтели баири
и посърнали
тъжни
поля.

Над Балкана се шири
страхотна
студена
мъгла.

По небесния
връшник
светят
нощни
студени искри.

Виж:
гората се мръщи
под трагичния
цветен
грим.

Срещу нас
непрестанно
съска вятърът —
злюбен пират

и ни шиба
с дъха си
побеснялата
бялата смърт.

Тук традиционната мелодичност е явно нарушена. Тук стиховата хармония е изгражда от дисхармонии. Поетът „оварварява“ не само езика, а и стиха си. Той, разбиращият от артистичност и изкуство, се отказваше от традицията на старото, ласкаещото духа и слуха изкуство, стреми се да се доизкаже чрез ударно слово или ритмичен дисонанс. Защото те, „дисонансите“, в тези стъпаловидни стихове с отсечена стъпка носеха нови смислови и пунктуални акценти. Вапцаров се възползува от тая тенденция и я разшири чрез могъщия си поетически инстинкт. Той придаде стойност на отделната дума, равна на стихова цялост, явление, толкова характерно за поезията му, и излезе смело извън матрицата на традиционния мелодичен стих.

Вапцаров продължи, доразви и извиси наченатото от Радевски, като доразруши авторитета на онази поезия, която бе започнала да скандира еднообразно. Той превърна в психология външната поетическа структура.

*

Възсъздаването на външния свят чрез вътрешния свят на поета, чрез интимните му изживявания е много сложен и труден, оригинален процес. Особено пък на такъв жесток, драматичен свят, непознат за традиционната поезия, като капиталистическата действителност и революционната борба. Затова Радевски през 30-те години бе и поет-новатор. Но обстоятелствата се изменяха, изменяше

се и поетът, все същият и различен вече. Краят на 30-те и началото на 40-те години е време, по-различно от началото на 30-те години. Цензура. Полицейско преследване. Минала в нелегалност партия. . . Преживени бяха и „кормиловските“ сътресения. Радевски бе вече сътрудник на сп. „Изкуство и критика“. Той споделяше там с читателя свои мисли за съвременността и за перспективите на литературата. Той там спореше с поети като Далчев например.

Още в стихосбирката „Пулс“ (1936) поетът се докосва до интелектуалната си тема за съдбата на културата, за изкуството, премазано от капиталистическата действителност. Тази тема зазвуча в по-друг аспект вече и като стремеж сега за спасяване на интимно-човешкото у човека. В „Пулс“ и във „Въздух не достига“ (1945) наред с политическата лирика се появяват и интимно човешки стихотворения. Това са лирични размисли, свързани пак с борбата, но изпълнени и с интимна жажда за опазване на човешкото. Малко късно поетът гласува права и на сърцето си. Той му дава надежда и за любовно томление, и за личен копнеж. Той възиява сега и класата, но и родината, търсейки морални, образно духовни опори в нея. Той интелектуализира поезията си и когато най-интимно, с лирична непосредност изповядва себе си. Така припламва особена „интелектуална емоционалност“ на стиховете му — емоционалност, напоена и с борчество, и с приглушена тъга. В „Писмо“ четем:

Навън вали.

И вълчи вятър вее.

Любима, туй е вече есента. . .

Есента идва да отнесе и последния живот. Тя носи предчувствия и за личен трагизъм, очакван неизбежно в борбата:

Ще дойде онзи ден и час —

тогава

за моя земен край ще чуеш ти.

Този край ще бъде пак там — във вихъра на революцията. Но поетът беседва с любимата. На нея изказва своя размисъл за посърналата природа, за „вълчия вятър“, за своята героична болка. Чувството носи в подтекста си мисъл за нещо непостигнато, то навява толкова характерната вече за Радевски мъжествена тъга. Поетът като че съчувствува на самия себе си. Той се самопрещенява вече как се държи не като интелгент, виждащ се в сражение — стихотворенията в сборника „Към партията“, — като личност, обичаша и измъчвана от личната си неудовлетвореност или от низостта на живота. Заслужава внимание тая нова, особена психология на бореца, интелгент, преминал през закалката на революционната борба, запазил верността си към нея, но ударен от обстоятелствата, обърнал се към себе си, станал самоаналитичен. Заслужава сега внимание и променената лирическа дикция на поета. Той е в редовна беседа със себе си. Той размисля и за себе си, изследва себе си.

За нас, по-старото поколение, личността на Радевски-поета се асоциира обикновено с творбите му, написани за партията. Но той сътвори и немалко стихотворения, в които откриваме лирик с дълбоко интимно отношение към темата за любовта, към темата за родината като най-интимни човешки изживявания. Той потъна постепенно интелектуално и в огромната тема природа. Природата не му дава само материал за образни асоциации, тя става изходно начало за мъдри размисли (стихосбирката „Премъдрата книга“).

Това бе духовната еволюция на Радевски, новият „лирически период“ за него. Процесът се разшири у него особено през 60-те години след нови лични сътресения. Лириката му придоби по-особен поетичен тембър — без да погасват в нея партийното чувство, мъжествените борчески вълнения, тя стана по-топло интимна, сякаш очовечаването на човека е сега главна задача и на поета. Ра-

девски вижда ясно как хералдическите орли на историята летят напред, как те побеждават и водят въодушевения народ. Той сам ликува сред това колективно тържество. Нали бе мечтал за него в своята поема „Мечта“. Нали в толкова стихотворения бе изказал своята привързаност към идеалите на революцията. Но много промени станаха, много нови събития настъпиха и поетът се размисли и над онова, което е вечно и трайно и в нашето човешко битие. Сега той ни затрогва с борбата у себе си, с остротата на мисълта, с по-богатата култура на чувствата. Сега той отново се колебае между интелигента и труженика революционер и слуша упрека на някаква скривала се до вчера съвест, сепната сякаш от действителността. Сега се стреми да намери и онази поетическа тема, която е отричал или не е доосъзнавал. Така той е все същият и различен вече в себе си. Много води са изтекли и духът — мъжественият дух — сякаш омедява за нови поетически решения. Това усилва неговата продуктивност, той репродуцира и себе си, и света.

*

Не бихме разбрали пълно Радевски — поета и човека, без да погледнем към неговото хумористично творчество, към сатирата и към баснята му. Гневът, извикан от несправедливостта, направи Радевски сатирик още в началото на 30-те години. Широка популярност имаше сатиричният му цикъл „Ний сме правова държава“. Поетът заклея безпавието, което демагогствува, което в непочтената си игра сменя маските си. След лиричната сатира и епиграмата Радевски отвори за своите сатирични цели жанра на баснята. Пише басни настоячиво в края на 30-те и началото на 40-те години. При условията на жестоката цензура баснята бе особено удобна за него жанрова форма, предлагаша му своя хитроумен образен език. С нея вече той продължава традицията на сатиричната ни литература.

Баснята бе необходима на Радевски — възпитателя и след народното освобождение. Поетът бе искрено измъчван от низостта, запазила се в живота. И баснята-сатира бе негово оръжие, точно населено. Поетът се увлича и от особената красота на баснята. Той преповтаря познатия реквизит от животни-герои, от сюжети, поучителни истории, преосмислени вече идейно. Радевски обича да се смее. Неговият смях е дързък и хаплив. В ранните му още творби личи тази хаплива дързост. Тя се омекоти донякъде по-късно, претопена в Езоповия език на баснята, но не изчезна. Баснята помогна да прелее в смеха на Радевски своенравно лукавство. То личи и в по-ранните му басни — „Досадните мухи“, и в по-късните — „Слон градинар“.

Радевски написа и немалко интимно-изповедни стихове, които, като са далече от жанра на баснята и сатирата, са с критичен подтекст. Това е даже подчертана особеност на интимния му изповеден жанр през последните години.

Между алегоричните му произведения особено изпква своеобразната му поема за характерите — ако може така да я наречем, — онасложена „Облаци“. Облаците са: кристалният, който стои на небесната вис с аристократическа важност, но не пуска на земята нито капчица дъжд, помпозният, който се задава изцяло на хоризонта, сякаш създаден да украсява летния ден, а се оказва най-обикновена, досадна при това мъгла; яловият, който пристига тържествен, дъждовит на вид, сякаш ще ошастливи дървета, полета, треви, а отминава със стотици капки, изтърсени в пепелта. И т. н. Следват „Досадният“, „Вятърничавият“, „Поройният“, „Градоносният“, „Измамният“, „Потискащият“, „Навременният“. В тези превъплъщения на облаци-характери се отразява заслужаващият присмех персонаж на обществото — неговите казионни, неговите бюрократични, култовски „добродетелни“ герои. В морално-философския подтекст на алегоричните

лични и поетическа култура, и проникновена мисъл. Личи и остро обществено чувство.

Този цикъл е нещо рядко в нашата литература, предпочитала повече преките изображения и откритите морални проповеди и отбягвала алегоричните.

*

Макар и не всякога еднакво силен емоционално, макар и тезисен на места, Радевски остава в съзнанието ни като поет на една голяма любов — любовта към партията, към родината, към народа. Това го е крепило всякога въпреки многото превратни вълни, идвали ту да го издигнат, ту да го катурнат в неговото лично и човешко битие. Той е упорит — понякога и в не съвсем оправданата от времето насока, склонен е към афектации, даже на пристрастие, но остава верен на своя идеал, на своите морално-политически принципи. Затова и когато е сред общественоста, сред кипежа, и когато се отделя от него, той е някак си все на своя поетически пост.

Творчеството му от 30-те години има голяма литературна и историческа стойност. То прави в известен смисъл „вечен“ авторитета на Радевски. Възхищава ни и неговото чувство за отговорност пред българската литература. Поетът разшири спектъра на своето творчество през 60-те години не само за да изкаже нови чувства и възмущения, а за да убеди и литературната общественост в необходимостта да се разгърне и интимна, общочовешка проблематика в социалистическата ни поезия. И направи това, без творчеството му да губи актуалност и текуща значимост. Той иска чрез поезията човекът да стане повече човечен. Любопитни са като явление мисловната насока на лириката му, оригиналността на една рефлексивна емоционалност.

Значително по обем е и културното дело на Радевски, особено като преводач. Зад преводите му стои личност с вкус, с усет за езика и с култура на мисълта. Малцина са популяризирали като него съветската поезия, и то с най-добре намерените ѝ образци.

Когато се разговаря за поет, свързан исторически със своята революционна класа, с народа си, с техните борби и завоевания, обобщенията и съпоставките са неизбежни. Радевски е сякаш роден да бъде моралист на своето време. Той има у себе си нещо от патоса и гражданствеността на големите мислителни от Ренесанса — нашия, пък и световния. Той иска да види в настоящето бъдещата красота. И честно писа и за своята поезия:

Иди, мой стих, или сред тях,
сред мойте съдници и братя,
които в труд и в плач, и в смях
превършат в Ханаан земята.

Другар и зов бди им,
води ги и ги вдъхновявай.
Невежеството им прости,
но низостта им не прощавай!

И още една негова изповед, която следва да ни води към същността на творчеството му — изповедта на поет, писал и нежни, изпълнени с човечна копнежност стихотворения, и остри сатири:

Не бързай да ми казваш черногледен,
загдето виждам черните неща.
Нима денят е черноглед и вреден
когато с огнен взор лови нощта?

Аз влюбен съм в живота чист и в тия
неуловими багри на света.

И виждам толкоз много грозотия,
че виждам толкоз много красота.

В това признание нека търсим искреността и вярата му. Радевски е от поетите, които са давали лице на едно време. Без неговото творчество не ще разберем 30-те години и идейното издигане тогава на българската поезия. А и по-късно, сега, когато в поетичната гора израснаха толкова много млади и силни стволове, той се забелязва с общественото си чувство, със стремежа си към актуалност и към борба с низостта, като поет със зорка мисъл и с неотстъпно желание за творческа широта.